

MANDELINKA BRAMBOROVÁ JAKO NÁSTROJ PROPAGANDY. METODA BADATELSKY ORIENTOVANÉ VÝUKY NA HODINÁCH ČEŠTINY

The Potato Beetle as a Propaganda Tool. The Method of Inquiry-based Learning in Czech Language Classes

Jindřiška Svobodová – Štěpán Svoboda

Abstrakt: Autoři v příspěvku představují metodu badatelsky orientované výuky (BOV) a možnosti její aplikace v hodinách českého jazyka a literatury s mezipředmětovým přesahem do dějepisu, výchovy k občanství, mediální výchovy a případně také přírodopisu. Jejich cílem je ukázat, jak lze prostřednictvím autentických zdrojů analyzovat propagandu v totalitním Československu 50. let 20. století a zároveň rozvíjet kritické myšlení žáků. Autoři navrhnou konkrétní strukturu vyučovací hodiny podle modelu E–U–R (evokace–uvědomění–reflexe), ve které žáci pracují s dobovým plakátem, komiksem, filmovým týdeníkem a didaktickým sešitem Ondřeje Sekory. Výuka je vedena formou skupinové i individuální práce a jejím cílem je rozpoznat výrazové prostředky propagandy, formulovat hypotézy a ověřit jejich platnost při práci s autentickými materiály. Autoři upozorňují na výhody i úskalí BOV, zejména na časovou náročnost a nutnost pečlivého plánování a promýšlení struktury výuky.

Klíčová slova: badatelsky orientovaná výuka, aktivizace žáků, propaganda

Abstract: The authors present the method of inquiry-based learning (IBL) and the possibilities of its application in Czech language and literature lessons with cross-curricular overlap into history, civics, media education and possibly biology. Their aim is to show how propaganda in totalitarian Czechoslovakia of the 1950s can be analyzed using authentic sources and at the same time develop students' critical thinking. The authors propose a specific structure of a lesson according to the E–A–R model (evocation–awareness–reflection), in which students work with a period poster, comic strip, film newsreel and Ondřej Sekora's didactic workbook. The lesson is conducted in the form of group and individual work and its aim is to recognize the means of expression

of propaganda, formulate hypotheses and verify their validity when working with authentic materials. The authors draw attention to the advantages and pitfalls of IBL, in particular the time-consuming nature and the need for careful planning and thinking through the structure of the lesson.

Key words: *inquiry-based learning, student activation, propaganda*

1. Úvodem

Badatelsky orientovaná výuka (dále BOV) patří mezi tzv. problémové metody učení, jedná se o pedagogický přístup založený na aktivní účasti žáků v procesu poznávání a na využití jejich vlastní zkušenosti. BOV podporuje rozvoj klíčových kompetencí, zejména kritického myšlení, schopnost spolupráce, komunikace a řešení problémů (Radvanová et al. 2018, online), její uplatnění nacházíme nejen ve výuce přírodních věd, ale také v humanitních oborech (Pinkas 2024, online).

V následujícím příspěvku proto chceme ukázat, jak lze tuto metodu s mezipředmětovými přesahy do vyučování dějepisu, výchovy k občanství, mediální výchovy a případně i přírodovědy aplikovat na hodinách českého jazyka a literatury.

Metodu BOV nejprve stručně představíme a následně její postupy demonstrujeme na návrhu vyučovací hodiny, jejímž cílem bude seznámit žáky s problematikou propagandy v totalitním Československu 50. let minulého století. Při práci na hodině bude využit dobový materiál, konkrétně propagandistický plakát, komiks *Kousky mládence Ferdy Mravence* (Sekora 1950), filmový týdeník z roku 1950 a didaktický sešit Ondřeje Sekory *O zlém brouku bramborouku. O mandelince americké, která chce loupit z našich talířů* (Sekora 1950), cílem hodiny je naučit žáky v textech rozpoznat postupy propagandy a analyzovat její výrazové prostředky.

2. Badatelsky orientovaná výuka

Metoda badatelsky orientované výuky rozvíjí nejen schopnost samostatné práce žáků, podporuje ale také jejich porozumění tématu a umožňuje jejich aktivní zapojení do výuky (blíže Dostál 2015, s. 40); na hodinách se zvyšuje motivace žáků, tím, že je učitel obrazně „nutí hledat a objevovat“ při práci s textem, případně s jiným audiovizuálním materiálem, podporuje také rozvoj „dovedností 21. století“, tedy práci s informacemi a digitální gramotnost.

BOV je induktivní metoda¹, takže žáci sami vyvozují a formulují závěry, učitel

¹ BOV se vyvinula z konstruktivistického pojetí výuky (Dostál 2015, s. 21; v didaktice češtiny např.

figuruje spíše jako jejich průvodce.^{2,3} Pokud žáci na hodinách pracují ve skupinkách a řeší odlišné typy úloh, může je učitel diferencovat podle zájmů a schopností, což umožňuje individualizaci výuky. Aplikace metody BOV s sebou tedy nese změnu role učitele a žáka. Učitel nadále plánuje výuku, motivuje žáky, poskytuje jim potřebné pomůcky i odkazy na zdroje informací, během výzkumu jim ale nechává volnost a vystupuje jako jejich pomocník, nikoli nezpochybnitelná autorita.

Za významný pokládáme také důraz na propojení s rámcovým vzdělávacím programem a jeho cíli, jako negativní aspekt vnímáme časovou náročnost, a to jak na přípravu hodiny, tak také na realizaci takto orientované výuky; učitel si musí dobře naplánovat časovou osu hodiny a předem detailně promyslet strukturu následné diskuse⁴.

Při aplikaci metody BOV je hodina organizována podle schématu E–U–R, tedy evokace, uvědomění a následná reflexe. Žáky je třeba k otevřenému bádání motivovat, na začátku hodiny proto učitel položí základní badatelskou otázku, na niž žáci v závěru dokáží odpovědět. Kladení výzkumných otázek⁵ doprovází v některých případech také formulace hypotéz, tedy předpokladů, jaké výsledky pozorování nebo výzkum přinese (hypotéza musí být vyvratitelná). Na tuto fázi pak navazuje bádání, během něho se žáci seznamují s předloženými texty, vyhledávají v nich odpovědi na položené otázky, současně dohledávají další informace týkající se např. souvisejícího historického či kulturně-společenského kontextu, a to jak v tištěných, tak online zdrojích (lze využít televizní či rozhlasové záznamy rozhovorů, dokumenty, reportáže apod.). Během bádání si žáci pořizují poznámky a zapisují komentáře. Posledním krokem je uspořádání a sumarizace získaných informací a formulování závěrů a odpovědí na výzkumné otázky, případně s potvrzením, resp. vyvrácením úvodních hypotéz, žáci zobecňují výsledky a prezentují je

Lederbuchová 1995, Hník 2014, Vala 2017). Jako jeden z přístupů problémového vyučování využívá procesy a postupy, se kterými pracuje věda, velký důraz je přitom kladen na přirozenou zvědavost dětí. Podporuje se kooperace, kompetence k učení, žáci jsou vedeni k samostatnosti a ke schopnosti řešit problémy.

² Metoda BOV představuje aktuální směr v edukaci, popularizována byla např. také v rámci programu ČT edu (detailnější představení a náměty na výuku viz na <https://edu.ceskatelevize.cz/okruh/badatelstva-vyuka>).

³ Konstruktivisticky pojaté metody v didaktice slovenštiny představují např. také práce prešovských lingvodidaktiček L. Liptákové, J. Kesselové a lingvodidaktiků R. Rusňáka a M. Klimoviče.

⁴ Hodinu doporučujeme naplánovat formou sloupčové organizace, v jejímž rámci jsou popsány aktivity učitele, žáků, předpokládaná řešení zadaných úloh žáky apod., a to vždy v jednotlivých fázích vyučovací hodiny.

⁵ V našem příspěvku pracujeme i nadále s výrazem *otázka*, vhodnější by ale asi bylo nahradit jej výrazem *úkol*. V zadáních otázek/úkolů doporučujeme užívat aktivní slovesa ve formě imperativu, jako např. *popiš, najdi, porovnej, definuj, vyber, parafrázuj, urči, odhadni, seřaď* apod.

svým spolužákům. Ze závěrů bádání pak mohou vyplynout další výzkumné otázky (Votápková a kol., eds. 2022).

2.1 Čtyři úrovně BOV

Výuku je možné realizovat na čtyřech úrovních. První úroveň, tzv. potvrzující bádání, je pro žáky nejjednodušší. Učitel pokládá otázky i podotázky, sám na ně odpovídá a úkolem žáků je na základě práce s prameny a zdroji odpovědi potvrdit, nebo vyvrátit. Druhá úroveň, tzv. strukturované bádání, se liší v tom, že učitel opět formuluje otázky i podotázky, žáci na ně ale již hledají v předložených materiálech odpovědi sami. Třetí úroveň neboli nasměrované bádání je náročnější v tom smyslu, že učitel formuluje pouze základní badatelskou otázku a žáci po zpracování poskytnutých materiálů sami formulují podotázky a hypotézy a také na ně odpovídají. Při aplikaci poslední, nejsložitější úrovně tzv. otevřeného bádání, si žáci téma badatelsky orientované výuky vybírají sami, sami si pokládají badatelskou otázku a podotázky, stanovují hypotézy apod. (blíže Votápková a kol., eds. 2022, s. 30).

3. Do boje proti americkému brouku

3.1 Evokace

Návrh naší hodiny využívá metodu strukturovaného bádání a je určen především pro žáky 9. ročníku 2. stupně základních škol, schopnost plnit zadané úkoly (viz dále v textu) předpokládá znalosti nejen z předmětu český jazyk a literatura, ale i z předmětů, jako je dějepis, výchova k občanství a přírodopis. V revidovaném vzdělávacím programu základního vzdělávání jsou uvedeny očekávané výstupy, které by měl žák na konci 9. ročníku naplnit, náš návrh je aplikovatelný celkem na sedm výstupů⁶.

Po uvedení do historického kontextu⁷ studené války a vztahu Československa ke Spojeným státům formulujeme (případně i ve spolupráci se žáky) základní badatelskou otázku, např.: „Jakým způsobem byla mandelinka bramborová zobrazována v totalitní propagandě a proč?“ Formulace základní otázky může být spojena ještě

⁶ Z oboru český jazyk a literatura se jedná o výstupy JJK-CJL-001-ZV9-012, JJK-CJL-001-ZV9-013, z oboru výchova k občanství jsou to výstupy CAS-VKO-001-ZV9-003, CAS-VKO-001-ZV9-004, z oboru dějepis jsou to výstupy CAS-DEJ-001-ZV9-002, CA-DEJ-001-ZV9-003, z oboru přírodopis pak výstup CAS-PŘI-004-ZV9-011 (dostupné z webových stránek Národního pedagogického institutu: <https://prohlednout.rvp.cz/zakladni-vzdelavani/vzdelavaci-oblasti>).

⁷ Zde je namístě navázat na znalosti získané na hodinách dějepisu a připomenout významné pragmatické okolnosti historického kontextu doby, ve které analyzovaný materiál vznikl.

s vyjádřením hypotéz, např. „Mandelinka byla zobrazována jako americký agent,“ případně „Propaganda využívala strach z ohrožení úrody k posílení nenávisti vůči Západu.“ Pravdivost těchto hypotéz se následně ověřuje při práci s prameny.

V úvodní fázi evokace pracujeme s prekoncepty žáků, aktivujeme jejich dosavadní znalosti o tématu, zjišťujeme, jaké jsou jejich názory, důležité je ale také odhalit chybné domněnky a předpoklady. K motivaci lze využít jakýkoli dobový artefakt, např. plakát, fotografii, video, obrázek apod., výzkumné otázky pak směřují jednak k vybranému artefaktu, jednak k žákovským prekonceptům, např.:

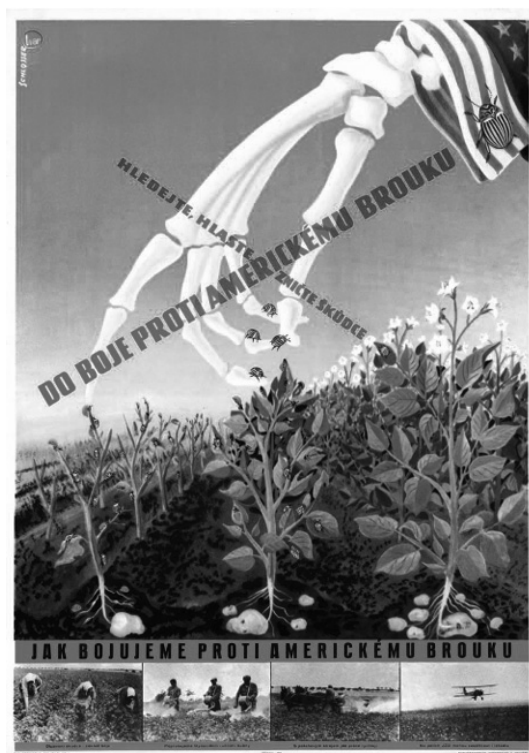
- Pokuste se ostatním vysvětlit, co znamená slovo propaganda.
- Použijte slovo propaganda v obvyklém spojení s přídavným jménem (případně v obvyklém kontextu).
- Zamyslete se nad tím, zda dokážete rozeznat propagandu v dnešním světě.

Výraz propaganda má velmi často pejorativní význam a tomu také odpovídá jeho definice publikovaná na stránkách Ministerstva vnitra ČR: „Propaganda je obecně definována jako systematické šíření informací a myšlenek, především neobjektivním nebo zavádějícím způsobem, za účelem prosazování nebo podpory politické kauzy nebo názoru. V aktuálním kontextu mezinárodního vývoje je pojem propaganda nejčastěji spojován s politickým přesvědčováním a psychologickou válkou – ta je definována jako použití propagandy proti protivníkovi s cílem zlomit jeho vůli bojovat nebo se bránit, případně jej naklonit vlastní pozici“ (Definice dezinformací a propagandy 2025, online). Za důležité ovšem pokládáme upozornit na tomto místě žáky, že řízené šíření informací může být spojováno také s tématy, jež jsou společensky potřebná a přínosná (např. péče o zdraví, podpora sportu, boj proti kouření apod.), v tomto kontextu je pak běžnější užití výrazu propagace.⁸

Jako výchozí artefakt k vybranému tématu doporučujeme využít dobový propagandistický plakát⁹:

⁸ Slovník žurnalistiky (Osvaldová, Halada 2023) s pojmem propaganda nepracuje, zavádí pouze termín propagace, jenž vychází z identického latinského základu *propagatio* = rozšiřování. Propagace je zde definována jako: „cílená činnost se stimulačními a regulačními účinky, rozšiřování názorů, mínění, politických požadavků, uvádění ve všeobecnou známost, také získávání zájmu o určité zboží a služby (Osvaldová 2023, s. 202). Ve výuce doporučujeme ukázat na rozdíl v užívání obou výrazů např. poukazem na obvyklé atributy, s nimiž bývají spojovány.

⁹ Příklady dalších plakátů viz Formánková (2008, online), výběr konkrétního obrazového materiálu může být ovlivněn podílem verbální a neverbální složky, užitím dobových ilustrací, barevnosti plakátu, potenciálem vyvolávat pozitivní, resp. negativní emoce, příp. jeho přitažlivostí pro dětského recipienta.

Navazující sada otázek již vychází z práce s tímto plakátem, žáky přitom vedeme jednak k interpretaci verbálního i neverbálního sdělení, jednak opět aktivujeme jejich předchozí znalosti. Snažíme se přitom zapojit zkušenostní kontext a žáky vyzýváme k vyjádření domněnek a názorů, případně i pocitů.

- Popište, co vidíte na plakátu.
- Zamyslete se nad tím, ve které době vznikl, a svůj názor zdůvodněte.
- Co víte o mandelince bramborové z hodin přírodopisu? Vysvětlete, proč byla spojována právě s Amerikou.
- Uveďte, jakou funkci plakát ve své době plnil. Posuďte, komu byl určen.
- Zkuste si představit, jaké pocity mohl v době vzniku plakát vyvolat např. u malého dítěte nebo zemědělce.

Při práci s jazykovou složkou plakátu doporučujeme upozornit žáky na tři odlišná sdělení. Nejvýraznější je slogan umístěný ve střední části, jenž tento plakát

intertextově propojuje s ostatními dobovými výzvami mobilizujícími občany do boje s mandelinkou bramborovou (symbolizující zde třídního nepřítele)¹⁰. Slogan doplňuje apel formulovaný jako imperativ tří sloves, jež vyjadřují očekávanou aktivitu recipienta – škůdce je třeba najít, udat a zlikvidovat. Tato sdělení korespondují s neverbální složkou textu. Ústřední část plakátu má v recipientech vyvolávat především emoci strachu, ruka kostlivce, který na bramborových polích rozsévá mandelinku, tedy zmar a zkázu, je oblečena do saka ušitého z americké vlajky s manžetovým knoflíčkem, jenž má opět podobu tohoto škůdce. Obraz nepřítele je zde tedy vyobrazen velmi konkrétně, jednoznačně jsou mu také přisouzeny velmi negativní aktivity; v době krátce po ukončení válečného konfliktu, který bývá nutně spojen také s hladověním a strádáním civilistů, vykresluje plakát příslušníka cizího světa jako někoho, kdo záměrně ničí úrodu (viz např. kontrast mezi polovinou pole, na kterém kvetou prosperující rostliny brambor s trsy hlíz pod zemí, a polovinou, na které jsou již rostliny zničené škůdcem). Uklidnění a naděje v lepší zítřky přináší informace umístěné ve spodní části plakátu. Verbální i neverbální složka jsou také zde velmi dobře promyšlené a vzájemně se podporují – slova o tom, jak v našem světě bojujeme proti americkému brouku, ilustrují fotografie, které recipienta jednak přesvědčují o potřebě kolektivního zapojení do boje s nepřítelem, jednak posilují optimistickou víru v sílu techniky, mechanizace a v účinky chemických látek.

3.2 Uvědomění

Fáze uvědomění je klíčová při hledání nových informací a při jejich porovnávání s výchozími prekoncepty (v tomto smyslu také organicky navazuje na fázi evokace). Zdrojem informací může být vedle autentických zdrojů také přednáška učitele. V případě našeho tématu doporučujeme základní připomenutí, resp. shrnutí funkce¹¹ propagandy a komunikačních strategií, s nimiž propagandisté pracují. Propaganda stojí na jednoduchosti, oslovení emocí a představitivosti recipienta a na opakování předávané informace, její autoři ve svých sděleních vytvářejí svůj vlastní svět, který se nezřídka výrazně liší od světa skutečného, přesto je jeho iluze příjemcům opakovaně nabízena, často i vnucována (Lotko 1997, s. 111).

Při vyhledávání informací žáci pracují s autentickými texty, videem, fotografiemi a jako vhodnou metodu doporučujeme čtení s otázkami, případně pracovní listy. Žáci buď pracují samostatně, pak všichni analyzují týž materiál a se svými

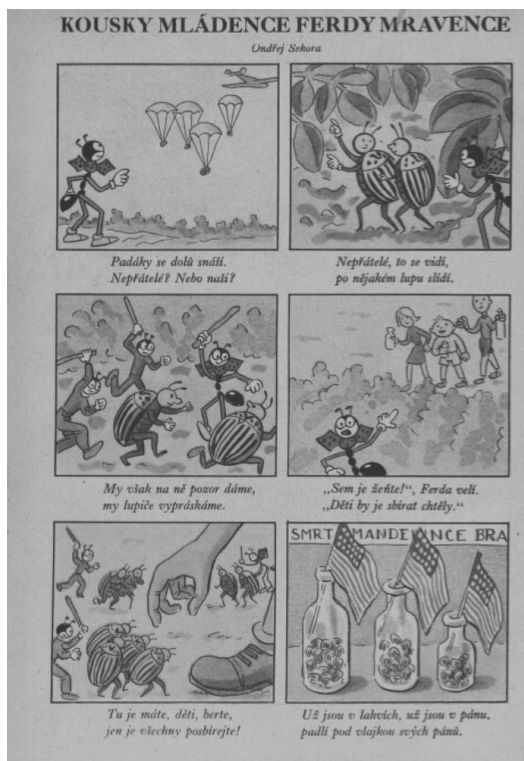
¹⁰ K úloze sloganu viz také dále úkoly ke komiksu *Kousky mládence Ferdy Mravence*.

¹¹ Vedle funkce přesvědčit a získat čtenáře je tak v případě propagandy potřebné zmínit také záměr přimět recipienta k akci nebo konkrétnímu činu.

výsledky ostatní seznámí v závěrečné fázi, nebo jsou rozděleni do skupin, které pracují s odlišnými zdroji.

3.2.1 Kousky mládence Ferdy Mravence

Pro samostatnou práci žáků nabízíme jako výchozí materiál komiks publikovaný v září 1950 v dětském časopise *Mateřídouška* (Sekora 1950a)¹²:

¹² Pro pochopení textu je důležité žákům připomenout roli komiksového hrdiny v dětské poválečné literatuře. Ferda Mravenec zde vystupuje jako typ pracovitého a pokrokového „lídra“ celého mraveniště, který se nezalekne žádné práce a kterého nezastaví žádná překážka. Ví si rady v každé situaci a jeho optimistický postoj a konstruktivní přístup jsou návodem pro dětské čtenáře v době budovatelského nadšení.

Text žáci zpracují metodou čtení s otázkami. Žáky vedeme k interpretaci obrazové i jazykové složky komiksu a doporučujeme k tomu sadu otázek:¹³

- Pečlivě si komiks prohlédněte a přečtete si text připojený pod obrázky. Popište, jaké postavy a výrazy autor použil, aby zapůsobil na dětského čtenáře, a uveďte, co vás v komiksu nejvíce zaujalo¹⁴, případně čeho jste si všimli nejdříve.
- Jaké symboly jsou v komiksu využity a co mohou znamenat¹⁵?
- Kdo je v komiksu vyobrazen jako příslušník našeho světa a kdo je vyobrazen jako cizí?
- S jakým aktivitami jsou příslušníci těchto světů spojováni v obrazové složce komiksu?

Důležitou složkou analýzy je také práce s jazykovým sdělením, k němu směřuje zejména druhá sada otázek/úkolů.

- Z následujících možností vyberte tu, která nejlépe charakterizuje jazyk užitý v komiksu, a svůj názor zdůvodněte: *neutrální* / *emotivní* / *ironický* / *výhrusný*.
- Vyhledejte a vyznačte v komiksu slovesa, která jsou spojena s aktivitami postav našeho a cizího světa. Uveďte, s jakými činnostmi jsou postavy spojovány, a zamyslete se nad tím, co tyto činnosti vypovídají o jejich charakteru.
- V textu vyhledejte výrazy, které vyjadřují citové hodnocení a postoje. Zamyslete se nad tím, zda převažují výrazy s pozitivním nebo negativním hodnocením, a diskutujte o tom, v jakých situacích se v komiksu objevují.
- Vyznačte v komiksu užitý slogan. Pokuste se vyjádřit, jakým způsobem se v něm odráží doba, ve které vznikl.
- Vyhledejte a vyznačte v komiksu vyjádření o tom, že mandelinka bramborová byla usmrcena. Jaký pocit ve vás tyto verše vyvolávají? Jaké emoce chtěl pravděpodobně autor vyvolat u čtenářů v době vzniku komiksu?
- Zamyslete se nad tím, jak se v komiksu propojuje práce v zemědělství s dobovou ideologií, a uveďte, jaké je jeho celkové poselství.

¹³ Žáci si mohou dělat poznámky buď přímo do vlastní kopie komiksu, nebo na samostatný papír.

¹⁴ Takto široce koncipovaná otázka by měla vytvořit prostor pro aktivizaci dítěte, zapojit jeho vnímavost a posílit schopnost zformulovat myšlenky. Žáci postupují metodou společného brainstormingu a výstupem aktivity může být např. myšlenková mapa.

¹⁵ V tomto případě je symbolem myšlena vlajka USA (státní symboly žáci probírají ve výchově k občanství v očekávaném výstupu CAS-VKO-001-ZV9-001; z webových stránek Národního pedagogického institutu: <https://prohlednout.rvp.cz/ovu/cas-vko-001-zv9-001>). V širším smyslu slova úlohu symbolu hraje také mandelinka odkazující na americký imperialismus, děti jako odkaz na mládí, jemuž patří budoucnost ve světě socialismu, a v poslední řadě také Ferda, který spolu s ostatními mravenci vystupuje jako aktivní pomocník v boji proti třídnímu nepříteli.

3.2.2 Mandelinka bramborová v literatuře i ve filmu

Pro práci ve skupinách navrhujeme dva odlišné typy sdělení, dobový filmový týdeník a didaktický sešit Ondřeje Sekory *O zlém brouku bramborouku. O mandelince americké, která chce loupit z našich talířů* (Sekora 1950b)¹⁶. Pro skupinovou práci navrhujeme metodu pracovních listů (viz níže).

Pracovní list č. 1

Mandelinka v Československém filmovém týdeníku

Úloha č. 1: Podívejte se na video z Československého filmového týdeníku z roku 1950. Vypracujte přiložené úkoly.

- Vysvětlíte, jak je mandelinka bramborová ve videu prezentována. Zaměřte se na jazyk, tón vyprávění a vizuální zpracování.
- Uvedte, jaké spojení je ve videu naznačeno mezi mandelinkou bramborovou a Miladou Horákovou, a vysvětlíte, proč je takové přirovnání použito.
- Zamyslete se nad tím, jaké emoce má reportáž vyvolat u diváků. Rozhodněte, zda má vyvolat především strach, hněv, odhodlání nebo jinou emoci. Uvedte, jaké prostředky autoři týdeníku použili k dosažení těchto emocí.
- Vypište příklady jazykových prostředků, které nesou citové hodnocení a jsou v týdeníku využity pro vyvolání emocí.
- Vyhledejte ve videu alespoň dva konkrétní prostředky, které byly využity dobovou propagandou (např. symbol, emoce, postavy).
- Popište, jaké prostředky boje proti mandelince jsou ve videu ukázány. Zdůvodněte, zda jsou realistické, nebo slouží spíše jako symbol.

¹⁶ Text sešitu je uložen jako dokument v Národní digitální knihovně a je dostupný přes účet organizace, jako např. Vědecká knihovna Olomouc, Moravská zemská knihovna atd., nebo přímo přes ID Národní digitální knihovny na adrese: <https://www.ndk.cz/>.

- Uvedte, jaký je hlavní účel této reportáže, rozhodněte, zda má informovat, mobilizovat, nebo ovlivnit veřejné mínění.

Pracovní list č. 2

O zlém brouku bramborouku

Úloha č. 1: Přečtěte si přiložený sešit s názvem *O zlém brouku bramborouku* od Ondřeje Sekory a vypracujte přiložené úkoly.

- Popište, jakým způsobem je mandelinka bramborová v knize zobrazena. Zaměřte se na jazyk, ilustrace a emoce, které vyvolávají.
- Uvedte, jaký je vztah mezi mandelinkou bramborovou a „pány ze Západu“. Vyjádřete, co tím chtěl autor asi naznačit.
- Zamyslete se nad tím, jakou roli hrají děti v příběhu a proč jsou právě ony vyzývány k boji proti mandelince.

- Popište, jaké konkrétní metody boje proti mandelince bramborové jsou v knize popsány. Zdůvodněte, zda jsou podle vás realistické, nebo spíše symbolické.
- Vlastními slovy popište, jaký je cíl této knihy, a rozhodněte, zda chtěl její autor čtenáře spíše vzdělávat, nebo ovlivnit. Uveďte důvody.
- Zamyslete se nad tím, jaký cíl plnil tento propagandistický text v 50. letech. Měl čtenáře spíše informovat, poučit, nebo sjednotit v boji proti nepříteli? Svůj názor zdůvodněte.

Také ve fázi uvědomění je důležité udržet pozornost žáků, neboť při práci s autentickým materiálem dochází k navázání nových informací na dřívější a k jejich vzájemnému propojování.

4. Reflexe a prezentace výsledků

Během závěrečné fáze žáci prezentují výsledky vlastního bádání. Vzhledem k tomu, že žáci nejsou během výuky vedeni k pasivnímu přijímání vědomostí, mělo by zde dojít k upevnění vědomostí a k jejich systematizaci. Cílem je především naučit žáky vyjadřovat vlastní myšlenky a podpořit je při výměně názorů. Diskuse by měla být směřována k tomu, aby žáci dokázali sami postihnout, jak se změnil jejich názor na probírané téma (např. co si o propagandě mysleli před hodinou a jaký názor na ni mají teď), případně jak se rozšířily jejich vědomosti, měli by být schopni vyjádřit, jakou roli hraje užitý jazyk při formování názorů na svět, a porovnat výrazové prostředky užívané dobovou propagandou s prostředky užívanými v současnosti. V závěrečné diskusi k našemu tématu pak doporučujeme např. otázky: „Jak lze rozpoznat propagandu v současných médiích? Jak by podobná propaganda vypadala dnes?“ Žáci by si v této fázi měli především uvědomit, proč je důležité umět manipulativní sdělení rozpoznat a zhodnotit výrazové prostředky (jazykové i vizuální), které se k manipulaci recipientů užívají.

Mezi metody, jež jsou vhodné pro fázi reflexe, patří např. brainstorming nebo myšlenková mapa, žáci také mohou vytvořit plakát (v případě našeho tématu také propagandistický leták s odpovídající kritickou reflexí v doprovodném komentáři).

4.1 Mandelinka už je v pánu...

Ve fázi reflexe se po prezentaci výsledků individuální analýzy komiksu s Ferdou Mravencem a společné diskusi žáci rozdělení do 3–4 skupin (podle počtů dětí ve třídě). Ve skupinkách si připraví a zinscenují scénku, ve které se v roli žáků základní školy v 50. letech minulého století domlouvají na pomoci zemědělcům s likvidací

nežádoucího škůdce. Jejich úkolem je napodobit vyjadřovací prostředky i strategie dobové propagandy, během aktivity se pak zaměří na pocity, které žáci zažívali, když se zapojili do budovatelského úsilí.

4.2 My se nedáme!

Také v případě skupinové práce proběhne po ukončení analýzy dobového týdeníku a sešitu o brouku bramborouku prezentace výsledků a diskuse, práci tentokrát navrhujeme ukončit vyplněním přiložených tabulek (všichni žáci již pracují s touž verzí).

Úloha č. 2: Na základě prostudovaného materiálu vyplň přiloženou tabulku. Druhou část tabulky vyplň na základě odpovědí od svých spolužáků.

Otázky	O zlém brouku bramborouku	Československý filmový týdeník
Jak je mandelinka v daném médiu zobrazena?		
Jaké emoce má příběh vyvolat?		
Kdo je v příběhu vykreslen jako nepřítel a kdo jako hrdina?		
Jaké prostředky boje proti mandelince jsou zobrazeny?		
Jakou roli hrají děti v boji proti mandelince?		
Jak je mandelinka spojována se Západem nebo USA?		
Obsahuje médium přímé nebo nepřímé politické poselství?		
Jaký je celkový tón sdělení?		
Jaké vizuální nebo jazykové prostředky jsou použity k zesílení sdělení?		
Jak bys popsal/a účel tohoto sdělení?		

4.3 A co dál...

Na práci v hodině je možné navázat úkoly na doma, např. zadáním vypracovat krátký text (např. jeden odstavec v rozsahu přibližně deseti vět) s titulkem: „Jak bych já dělal/a propagandu“. Žáci si zvolí vlastní téma (např. třídění odpadu, pití vody, čtení knih) a jejich úkolem je přesvědčit spolužáky, aby se do vybrané aktivity

zapojili. Měli by také vysvětlit, jaké prostředky (obraz, barvy, slogan) by přitom použili a jaké emoce by jejich kampaň měla vyvolávat. V návaznosti na naše téma lze formulovat ještě úkol vyhledat další příklad, ať už z historie, nebo ze současnosti, ve kterém je zvíře použito v propagandě, stručně popsat vybraný plakát, film, reklamu apod. a vysvětlit, proč si autoři vybrali právě tento konkrétní symbol¹⁷.

5. Závěrem

Metodu badatelsky orientované výuky (BOV) považujeme za efektivní nástroj pro rozvoj kritického myšlení žáků a jejich schopnosti analyzovat (historická) mediální sdělení. Na konkrétním příkladu propagandy z 50. let minulého století, kdy byla mandelinka bramborová využita jako symbol nepřítele, jsme předvedli, jak lze propojit výuku českého jazyka a literatury s výukou dějepisu, výchovy k občanství, mediální výchovy a případně také přírodovědy.

Na ukázce hodiny (nebo rozsáhlejšího výukového celku), jež je navržena podle metody strukturovaného bádání, doporučujeme vést žáky k tomu, aby v dobových materiálech (textech, vizuálních materiálech i audiovizuálních záznamech) rozpoznali propagandistické postupy a kriticky je ověřovali. Závěrečná fáze, tzv. reflexe, pak umožňuje propojit nově získané poznatky o totalitní propagandě se současným mediálním prostředím a tak žáky dovést k hlubšímu porozumění tomu, jak jazyk a obraz formují naše vnímání reality.

K problémům, jež se s aplikací metody BOV pojí, patří především její časová náročnost; nejen příprava, ale také samotná realizace hodiny jsou delší a zvládnutí celého kurikula je tak obtížnější (metodu BOV proto může vytlačovat i soustavný ohled na výsledky ve standardizovaných testech). Práce na hodině bývá navíc často závislá na přístupu k internetu a technologickém vybavení (je např. třeba dopředu zajistit dostatek tabletů), vzhledem k tomu, že řešení úloh často překračuje jednu vyučovací hodinu, musí učitel také zajistit archivaci výsledků a bezproblémové navazování v práci.

Žáci při práci ve skupinkách bývají hlučnější, během rozdělování úkolů mezi nimi může dojít ke konfliktu rolí, nerovnoměrné participaci a potenciálně dokonce hrozí i „social loafing“, tedy situace, kdy se méně aktivní žáci do práce ve skupině zapojí jen velmi omezeně. Při přípravě hodiny musí proto učitel postupovat tak, aby

¹⁷ Tématu propagandy je vhodné věnovat více času, než jednu vyučovací hodinu, pokud by bylo zpracováno např. v rámci projektového dne, je určité vhodné starší texty doplnit o další aktuální ukázky. V současném kontextu by např. mohl být použit Putinův projev, ve kterém oznamuje zahájení „speciální vojenské operace“ proti Ukrajině (Dokument: Slova, jimiž Putin rozpoutal bezprecedentní válku, online).

se v rámci jednoho badatelského úkolu skloubily potřeby nadaných i průměrných žáků, a pokud na práci ve škole navazuje řešení úkolů doma, je třeba zohlednit také technologické vybavení žáků v domácím prostředí.

Žáci z méně podnětného prostředí mohou mít slabší badatelské dovednosti, argumentace a zápis závěrů zase mohou být obtížné pro žáky s jazykovým deficitem, proto se pro tento způsob práce lépe hodí formativní hodnocení. I přes tato úskalí metodu BOV doporučujeme jako vhodný postup zejména na hodinách, jejichž cílem je práce s informacemi, rozvoj kritického čtení a myšlení a na nichž dochází k mezioborovému propojování a navazování.

Literatura

- Badatelská výuka. *ČT edu* [cit. 14. 8. 2025]. Dostupné z [online]: <https://edu.ceskatelevize.cz/okruh/badatelska-vyuka>
- DOSTÁL, J. – KLEMENT, M. (2014): Obraz badatelsky orientované výuky v oborových didaktikách. *Trendy ve vzdělávání*, roč. 7, č. 1, s. 36–41.
- DOSTÁL, J. (2015): *Badatelsky orientovaná výuka. Pojetí, podstata, význam a přínosy*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci.
- HNÍK, O. (2014): *Didaktika literatury: výzvy oboru*. Praha: Univerzita Karlova.
- LEDERBUCHOVÁ, L. (1995): *Didaktická interpretace uměleckého textu jako metoda literární výchovy na občanské a střední škole I*. Plzeň: Západočeská univerzita.
- LOTKO, E. (1997): *Kapitoly ze současné rétoriky*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci.
- Ministerstvo vnitra České republiky (2025): Definice dezinformací a propagandy. [cit. 16. 8. 2025]. Dostupné z [online]: <https://mv.gov.cz/chh/clanek/definice-dezinformaci-a-propagandy.aspx>
- Proč badat. *Badatelé* [cit. 14. 8. 2025]. Dostupné z [online]: <https://badatele.cz/proc-badat/>
- VALA, J. (2017): *Didaktika literární výchovy. Vybrané kapitoly pro učitele základní školy*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci.
- OSVALDOVÁ, B. (2023): Propagace, In: Halada, J. – Osvaldová, B. (eds.): *Slovník žurnalistiky. Výklad pojmů a teorie oboru*, Praha: Karolinum, s. 202.
- VOTÁPKOVÁ, D. a kol. (eds.) (2022): *Průvodce pro učitele badatelsky orientovaným vyučováním*. Praha: Vzdělávací centrum TEREZA.
- Vzdělávací oblasti. [cit. 9. 11. 2025]. Dostupné z [online]: <https://prohlednout.rvp.cz/zakladni-vzdelavani/vzdelavaci-oblasti>
- ZORMANOVÁ, L. (2012): Výukové metody v pedagogice: Třífázový model učení. In: *Metodický portál RVP.cz*, [cit. 18. 8. 2025]. Dostupné z [online]: <https://clanky.rvp.cz/clanek/o/z/16247/VYUKOVE-METODY-V-PEDAGOGICE>

RADVANOVÁ, S. – ČÍŽKOVÁ, V. – MARTINKOVÁ, P. (2018). Mění se pohled učitelů na badatelsky orientovanou výuku? *Scientia in Educatione*, 9(1), s. 81–103. [cit. 18. 8. 2025]. Dostupné z [online]: <https://doi.org/10.14712/18047106.1054>
PINKAS, J. (2024). Badatelský dějepis. *ČT edu*. [cit. 14. 8. 2025]. Dostupné z [online]: <https://edu.ceska televize.cz>

Prameny

FORMÁNKOVÁ, P. (2008): Kampaň proti „americkému brouku“ a její politické souvislosti. *Paměť a dějiny*, 2008/1, s. 22–38. [cit. 18. 8. 2025]. Dostupné z [online]: <chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcgclefindmkaj/https://www.ustrcr.cz/data/pdf/pamet-dejiny/0801-22-38.pdf>
SEKORA, O. (1950a): Kousky mládence Ferdy Mravence. *Mateřídouška*, Č. 1, 1. 9. 1950, roč. 7.
SEKORA, O. (1950b): *O zlém brouku bramborouku. O mandelince americké, která chce loupit z našich talířů*. Praha: Státní nakladatelství dětské knihy.
Seznam zprávy (24. 2. 2022): Slova, jimiž Putin rozpoutal bezprecedentní válku. [cit. 9. 11. 2025]. Dostupné z [online]: <https://www.seznamzpravy.cz/clanek/zahranicni-dokument-slova-jimiz-putin-rozpoutal-bezprecedentni-valku-190232>
Týždeň vo filme 28/1950. Film, [cit. 28. 8. 2025]. Dostupné z [online]: <https://www.youtube.com/watch?v=4GjQ4piS2d4>

Mgr. Jindřiška Svobodová, Ph.D.

FF UP v Olomouci

jindriska.svobodova@upol.cz

ORCID: 0000-0002-4304-7090

Štěpán Svoboda

PdF UP v Olomouci

stepan.svoboda04@upol.cz

ORCID: 0009-0007-3066-3453